

БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ

(1595 - 1657)

"Чи не той то хміль, що коло тичин в'ється?
 Гей, то той Хмельницький, що з ляхами б'ється.
 Чи не той то хміль, що по ниві грає?
 Ой той то Хмельницький, що ляхів рубає"

(Історія України в народних думах
 та піснях. - К., 1993)

Ім'я великого гетьмана Запорізького війська Богдана (Зиновія) Хмельницького відомо не тільки історикам. В XVII ст. про нього знали в Англії, Франції, Туреччині, Швеції, Венеції, Ватикані та багатьох інших державах. Про нього написано чимало праць вченими багатьох країн (особливо Україна, Росії та Польщі). Його життєвий шлях - це шлях перемог і поразок, шлях гірких роздумів, особистих утрат та внаслідок.

Богдан Хмельницький народився 27 грудня 1595 р. в сім'ї дрібного українського шляхтича Михайла Хмельницького, який обіймав посаду осадчого, а пізніше чигиринського підстарости. Богдан закінчив єзуїтський колегіум у Львові. Добре володів російською, польською та латинською мовами. Пізніше вивчив турецьку і татарську. Як вважало більшість біографів Б.Хмельницького, до початку 20-х років він повернувся в рідну домівку, де займався господарством, удосконаленням своїх знань у військовій справі. Під час Цецорської битви 1620 р. загинув його батько, а сам Богдан був полонений турками. Полон тривав біля двох років. Після звільнення з полону Б.Хмельницький вступив у козацьке реєстрове військо, приймав участь у походах проти татар і турків, в селянсько-козацьких повстаннях 1630, 1632 та 1637 рр. До речі, в 1637 р. Б.Хмельницький займав посаду військового писаря

реєстрового війська, однак після поразки повстання, польські чиновники позбавили його цієї посади, призначивши чигиринським сотником.

Б.Хмельницький не відійшов від активного політичного життя. Він входив до складу спеціальної депутації, яка їздила в 1638 р. у Варшаву з метов домогтися позитивного вирішення питання в козацьких вольностях. Правда, ця поїздка не принесла успіху.

В березні 1645 р. Б.Хмельницький відвідав Францію і вів переговори з французьким урядом про вступ українських козаків на військову службу. Деякі автори стверджують, що Б.Хмельницький очолював козаків (до 2,5 тис. чоловік) під час битви під Дниерком (жовтень 1645 р.). Таким чином, в 40-х роках ХУІ ст. Б.Хмельницький був відомим козацьким діячем не тільки в Україні, але і в усій Європі та Туреччині. Але більше всього талант Б.Хмельницького як військового фахівця та політика проявився в період Визвольної війни українського народу проти шляхетської Польщі (1648-1654 рр.).

У грудні 1647 р. Б.Хмельницький з невеличким загеном йде на Запорізьку Січ. В січні наступного року його обирають гетьманом. Починає розгортатися подум'я селянсько-козацької війни. На допомогу Б.Хмельницькому поспішали тисячі кріпосних селян, городян і рядових козаків. Потім були блискучі перемоги під Хотинськими Водами (29 квітня - 16 травня 1648 р.), Корсунем (26 травня), Пидлицими (21-23 вересня). Б.Хмельницький здійснив визвольний похід в західноукраїнські землі. Звичайно, були і невдачі. Досить згадати битву під Берестечком (28-30 червня 1651 р.), загартання литовськими військами Києва та повернення частини українських земель під володіння Польщі. Однак тимчасові поразки не могли похитнути прагнення Б.Хмельницького йти до задуманої мети. Він зміг за надзвичайно короткий час організувати селянсько-козацьку армію. З ініціативи гетьмана була створена козацька дїннота, яка успішно билася з шляхетською кїннотою. Велика увага

дівлялась артилерії (нею командував генеральний обозний). У військовій організації зладжена система розподілу на полки, сотні та десятки. Були створені підрозділи розвідки, фортифікаційної, прикордонної та іншої служб. Добре зарекомендувало себе спорудження так званого «підземного» (особливо в битвах під Старокостянтинівом в липні 1648 р. та під Церквою в 1651 р.).

Гетьман рішуче відмовився від оборонної тактики ведення бою. У цей час приділяв розробці наступальних операцій. Він вважав нецільним відволікати значні сили на облогу фортець. Значну увагу Хмельницький приділяв партизанським методам боротьби. Ватажок повстання 1648-1654 рр. зміг підібрати знаючих справу помічників. Серед них, з першу чергу, слід назвати Максима Кривоноса, Петра Вешняка, Філона Джалалія, Івана Чернята, Данила Нечая, Мартиняка, Івана Богуня, Івана Золотаренка та ін.

Хмельницький проявив себе як умілий дипломат. Він зміг одні справи нейтралізувати, а інші залучити на свій бік. Гетьман вміло утримував зв'язки з Кримським ханством, правителями оттоманської імперії (Туреччина), молдавським господарем В.Луцупом, правителями Польщі, Венеції, Швеції, Ватикану, Бранденбургу та ін. При Хмельницькій канцелярії була створена дипломатична служба. Вона отримувала відповідні інструкції, готувала посольства, надсилала листи, у разі ревіденції гетьмана склався церемоніал прийому послів, ведення ними переговорів, підготовки прощальних аудієнцій. Особливе місце в дипломатичній діяльності Б.Хмельницького займало налагодження зв'язків з Російською державою. Цей період був тривалим, його супроводжували і невдачі, і успіхи. Від першого листа Б.Хмельницького до російського царя Олексія Михайловича і до Царської ради 8(18) січня 1654 р. пройшло більше п'яти років. У цей час було декілька. Серед них – гострий соціальний характер повстання 1648-1654 рр., союз гетьмана з одвічним ворогом Росії – Кримсь-

ким ханством, загроза для Москви бути затягнутою у великий міжнародний конфлікт. Але головною прикметою цих відносин був розвиток їх по висхідній лінії (з обох боків було вислано 35 посольств), зміцнила економічні та суспільно-політичні зв'язки двох держав.

На переяславській раді Б.Хмельницький виступив з промовою, в якій підкреслив, що є чотири правителі держав, які наодноразово прислалі своїх послів. Це султан турецький, хан кримський, король польський та "православний самодержець Великої Русі Олексій Михайлович". Так що є кого вибрати. Присутні відповіли: "Волимо під царя східного православного". Згідно "Березневих статей" 1654 р., в розробці яких приймав активну участь Б.Хмельницький, були зроблені договірні умови між гетьманською адміністрацією та царським урядом.

Останні роки життя Б.Хмельницького теж не були спокійними. Восени 1654 р. Польща розгорнула бойові дії на території Білорусії та України. На допомогу білоруському народові з 18-тисячним військом виступив нижинський полковник Іван Золотаренко. Восени 1656 р. розпочався спільний похід російських ратних людей та українських козачих полків в західноукраїнські землі. Волиням довелося відступати до Поділля, Волині та Галичини.

Хмельницький досить швидко переконався, що росіяни не стільки громилять поляків, як постійно втручаються у внутрішні справи України, цим самим порушуючи основні умови Переяслава. "Хмельницький, - писав М.Грушевський, - став шукати нових помічників на Польщу, а здуку з Москвою хотів розірвати". Він налагодує дружні стосунки з Туреччиною, Швецією та Угорщиною, а весною 1657 р. починає війну з Польщею. Михайло Грушевський відзначав, що у війні "козакам не подало, в війську прокинувся непослух". Б.Хмельницький помер 6 серпня 1657 р. в Чагирині. Гетьман заповів поховати його в Львівській церкві в хутору Суботів, що і було виконано. 4 вересня 1657 р. Б.Хмельницький

вий був похований. На похоронах були присутні представники всього війська Запорізького.

Постать Богдана Хмельницького займає гідне місце в історії східного слов'янства. Йому присвячено багато народних дум, пісень, переказів. Цікава у всіх відношеннях "Дума про смерть Хмельницького": "Змислилася Хмельницького старая голова, що при ньому ні сотників, ні полковників нема: час приходить умирати, нікому поради дати. Тільки пробував при ньому Іван Виговський, писар військовий, козак лейтенантський. Покликав він на Івана Виговського, писаря військового: "Іване Виговський, писарю військовий! Скоріше біжи та листи пиши, щоб сотники, полковники до мене прибували, хоч мало пораду давали!" То Іван Виговський, писар військовий, листи писав, до всіх розсилав. То сотники, полковники, як їх прочитали, усе покидали, до гетьмана Хмельницького скоріше прибували. То гетьман добре їх приймав, словами промовляв: "Ей, козаки, діти, друзі! Прошу я вас, добре дбайте: собі гетьмана наставляйте. Вже ж я час од часу хорію, між вами гетьманувати не здолію. То велю я вам між собою козака на гетьманство обирати, буде між вами гетьманувати, вам козацькі порядки давати!"

Козацька старшина запропонувала в гетьмани Юрія Хмельницького, на що гетьман відповів: "Він, панове молодці, молодий розум має, свідати козацьких не знає!" - " Будем ми старих людей біля його держати, будуть вони його научати, будем його добре поважати; тебе, батька нашого, гетьмана споминати!" То Хмельницький теє зачував, велику радість собі мав, сивою головою поклін оддавав, сльози проливав".

Образ Б.Хмельницького як народного героя займає важливе місце в творах українських і російських письменників - Є.П.Гребінки, І.Я.Франка, М.П.Старицького, К.Ф.Рилєєва, Ф.М.Глінки. За рахунок свідків громадськості в Києві у 1888 р. був встановлений пам'ятник

Б.Хмельницькому (скульптор М.Й.Мекешин). Пізніше до постаті Б.Хмельницького звертались такі письменники, як О.С.Корнійчук, П.Г.Тичина, М.Т.Рильський, М.П.Бахан, А.С.Малишко, Н.С.Рибак, І.Ле, П.Й.Цанч, П.А.Загребельний, композитор К.Ф.Данькевич, художники М.Г.Дерегуз, М.І.Хмелько, режисери І.А.Савченко та В.М.Петров.

В складний період другої світової війни, відзначаючи історичні заслуги великого гетьмана, Президія Верховної Ради СРСР Указом від 10 жовтня 1943 р. заснувала орден Богдана Хмельницького, а Указом від 12 жовтня того ж року місто Переяслав було перейменовано в Переяслав-Хмельницький. 10 січня 1954 р. Президія Верховної Ради УРСР своїм Указом перейменувала місто Проскурів у Хмельницький, а Кам'янець-Подільську область на Хмельницьку область. До речі, на Закарпатті є три пам'ятники Б.Хмельницькому (Виноградово, Бушкіно, Солотвино), багато вулиць названо його іменем.

В 1995 р. широко відзначалось 400-річчя з дня народження Б.Хмельницького. Проведено ряд науково-теоретичних конференцій, в тому числі в Інституті історії України Національної Академії Наук України, Харківському державному університеті, Прикарпатському університеті ім. В.С.Стефаника. На базі Черкаського державного педінституту проведені 5-і Всеукраїнські історичні читання з проблем української козацької державності. Закарпатських істориків на цих читаннях представляли професор В.Є.Задорожний і доцент С.Д.Федака, які виступили з доповіддю "Внутрішні суперечності козацької держави Богдана Хмельницького і причини Руїни". Наукові читання, присвячені 400-річчю з дня народження великого гетьмана, відбулись і в Ужгородському державному університеті.

Богдан Хмельницький був сином своєї епохи. Але він краще багатьох інших розумів цю епоху, багато зробив для вирішення нагальних проблем. Він не потребує канонізації. Його добрі справи навічно зацїпились в пам'яті благородних потомків.